

Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Erzincan University Journal of Social Sciences Institute

17/2 - Aralık 2024 - E-ISSN-2148-9289

**OSMANLI ARŞİV BELGELERİNDE TRABZON'A SEYAHAT EDEN YABANCILAR
(1870-1923)**

Foreign Travelers to Trabzon in Ottoman Archive Documents (1870-1923)

MUHAMMED KÖSE

Doç. Dr., Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü

Assoc. Prof. Dr., Erzincan Binali Yıldırım University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History

muhamkose@gmail.com / muhammedkose@erzincan.edu.tr

Orcid: 0000-0002-2049-5405

Atf/©: Köse, Muhammed (2024). "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Trabzon'a Seyahat Eden Yabancılar (1870-1923)", *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl 17, Sayı 2, ss. 81-96

Citation/©: Köse, Muhammed (2024). "Foreign Travelers to Trabzon in Ottoman Archive Documents (1870-1923)", *Erzincan University Journal of Social Sciences Institute*, Year 17, Issue 2, pp. 81-96

Makale Bilgisi / Article Information:

Makale Türü-Article Types : Araştırma/Research
Geliş Tarihi-Received Date : 08.10.2024
Kabul Tarihi-Accepted Date : 11.12.2024
Sayfa Numarası-Page Numbers: 81-96
Doi : DOI: 10.46790/erzisosbil.1581486

Notlar/Notes

Bu çalışma, II. Uluslararası Karadeniz Tarihi Sempozyum'unda sözlü olarak sunulan "Osmanlı Arşiv Belgelerinde Trabzon'a Seyahat Eden Yabancılar (1839-1908)" başlıklı bildirinin genişletilmiş tam metin halidir.

Yazar(lar), herhangi bir çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Turnitin/Ithenticate/Intihal ile İntihal Kontrolünden Geçmiştir

Screened for Plagiarism by Turnitin/Ithenticate/Intihal

Licensed by CC-BY-NC ile lisanslıdır

OSMANLI ARŞIV BELGELERİNDE TRABZON'A SEYAHAT EDEN YABANCILAR

(1870-1923)

Foreign Travelers to Trabzon in Ottoman Archive Documents (1870-1923)

MUHAMMED KÖSE

Öz:

Bu çalışma, Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Online Katalog arama kısmında Trabzon-Seyyah, Trabzon-seyahat, Trabzon-yabancı, Trabzon-doktor, Trabzon-ilm-i, Trabzon-fenni, Trabzon-nebatat, Trabzon-asar-ı atika vb. anahtar kelimelerle yapılan aramada ortaya çıkan belgelerden üretilmiştir. Bu çerçevede 30 seyahat çalışmaya konu edinmiştir. Bu kapsamda bilhassa Batı dünyasından Osmanlı Devleti'ne keşif amaçlı gelen bilim adamları, kaşifler, din adamları gibi araştırmacıların Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde Trabzon merkez veya Trabzon'u merkez alarak bölgede yaptıkları seyahatler arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Trabzon, Seyyah, Yabancı, Asar-ı Atika

Abstract:

This study was produced from the documents obtained in the search made in the State Archives Ottoman Archive Online Catalog search section with the keywords Trabzon-Seyyah, Trabzon-seyahat, Trabzon-yabancı, Trabzon-doktor, Trabzon-ilm-i, Trabzon-fenni, Trabzon-nebatat, Trabzon-asar-ı atika, etc. In this context, 30 travels were the subject of the study. With this regard, the travels of scientists, explorers, clergymen, and other researchers who came to the Ottoman Empire for exploration purposes from the Western world, especially in the center of Trabzon or in the region centered on Trabzon in the last periods of the Ottoman Empire, were examined in the light of archive documents.

Keywords: The Ottoman State, Trabzon, Traveler, Foreigner, Asar-ı Atika

GİRİŞ

Bu çalışma, Devlet Arşivleri Osmanlı Arşivi Online Katalog arama kısmında Trabzon-Seyyah, Trabzon-seyahat, Trabzon-yabancı, Trabzon-doktor, Trabzon-ilm-i, Trabzon-fenni, Trabzon-nebatat, Trabzon-asar-ı atika vb. anahtar kelimelerle yapılan aramada ortaya çıkan belgelerden üretilmiştir. İlgili anahtar kelimeler ile yapılan arama sonucunda ortaya çıkan yüzlerce belge titizlikle taranmış ve konuyla ilgili olduğu tespit edilip çalışmada kullanılan belgeler değerlendirmeye alınmıştır. Osmanlı Türkçesi ile yazılmış belgelerin çevrilmesi ve değerlendirilmesi esnasında ciddi sayılabilecek bir problemle karşılaşmıştır. Bu problem özellikle Avrupa'dan gelen araştırmacıların isimlerinin ana dillerinden farklı olarak Türkçeleştirilmiş bir şekilde yazılmasıdır. Zira kâtipler, şahısların pasaportlarında geçen isimlerini Türkçe okunuş şekliyle kaydetmişlerdi. Haliyle bunların adları da belgede geçtiği gibi ele alınmıştır. Bu durum şahısların biyografilerine ulaşmada ciddi bir sorun teşkil etmiştir.

Çalışmanın özü, özellikle ve öncelikle Batı dünyasından Osmanlı Devleti'ne keşif amaçlı gelen bilim adamları, bunların meslekleri, seyahat ettikleri bölgelerde meslekleri gereği ilgi duydukları konular üzerine yaptıkları incelemeler üzerine odaklanmıştır. Bunun yanı sıra ziyaretçilerin, Osmanlı Hükümeti'nin belirlediği sınırlara ne denli uyup uymadıkları, zihinlerinin arka planında başka amaçlarının olup olmadığı, bilime mi yoksa mensubu oldukları ülkeye başka amaçlar için mi hizmet ettikleri gibi müphem hususları kapsamaktadır. Bundan mütevellit, incelenen dönemde Trabzon'a ticaret, insan tacirliği, resmi ziyaret ve eş-dost akraba ziyaretleri gibi seyahatler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Mezkûr çalışma kapsamında Trabzon ve çevresinde icra edilen 30 seyahat incelendi. Bu seyahatlerin biri grup halinde Avrupa'dan gelen turistik geziydi. Birinde seyahat edenlerin sayısı ve kim oldukları belirtilmemişti. Seyahatlerin onunda birden fazla kişi bulunmaktayken on sekiz seyahat ise bir kişi tarafından yapılmıştı. Yine gelen seyyahlardan on iki kişinin mesleği belirtilmemişken, on dört kişinin adıyla birlikte mesleği de kaydedilmişti. (Detaylar için bkz: Tablo.1.)

Yurtdışından seyahat edecek kişilerin izin almaları için bir dizi bürokratik süreç işlemekteydi. Şöyle ki, Avrupa'dan gelen yabancılar seyahat edeceği bölgeyi ve sebebini belirttikten sonra evvela dilekçesi ile kendi ülkesinin konsolosluğu üzerinden Hariciye Nezareti'ne izin (pasaport) başvurusunda bulunurdu. Hariciye Nezareti söz konusu dilekçeyi padişahın onayına sunmak üzere Sadaret makamına havale ederdi. Sadaret makamı padişahın ilgili cevabını Hariciye Nezareti'ne iletirdi. İzin talebi olumlu çıkmışsa Hariciye Nezareti seyahat edecek amaç ve kapsamı belirtilen şahsın padişah onaylı izinli durumunu Dahiliye Nezaretine iletirdi. Son olarak Dahiliye Nezareti kişinin gideceği vilayet veya vilayetlerin valiliklerine yazı göndererek gelecek kişiye vilayet sınırları dâhilinde yapacağı seyahatlerde yardımcı olunmasını ancak aynı zamanda hal ve hareketlerinin de kontrol altında tutulması yönünde talimat verirdi. Böylelikle seyahat süreci başlamış olurdu.

1. ALMAN SEYYAHLAR

Alman Seyyah Mösyö Şefer: 1 Temmuz 1894'te Dahiliye Nezareti'nden Yıldız Sarayına gönderilen tezkirede; Alman vatandaşı Mösyö Şefer isimli bir şahsın seyahat etmek maksadını ileri sürerek Ankara, Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetlerine gitmek istediğine yer verilmiştir. İlgili tezkirede, Alman Konsolosluğu Mösyö Şefer'in seyahat edeceği yerlerde kendisine yardımcı olması için Hariciye Nezareti'nden talepte bulunduğu da vurgu yapılmıştır. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti ilgili vilayetlere birer yazı göndererek, hem Mösyö Şefer'e yardımcı olunması hem de kendisinin takip edilerek gezdiği yerlerde hal, hareket ve davranışlarının kendisine hissettirilmeksizin kontrol altında tutulması talimatını vermiştir(BOA. Y.PRK.DH. 7/75).¹

Alman Leipzig Darülfünunu Enstitüsü Coğrafya Asistanı Mösyö Stratil Savver: Savver Alman konsolosluğu üzerinden Tuna'dan Trabzon Sahillerine, oradan Erzurum ve Van'a kadar uzanan bölgede ilmi araştırmalar yapmak amacıyla Kasım 1924'te izin almıştır. Alman konsolosluğu Mösyö Savver'e yardımcı olunması için yanına bir ilm-i arz (yer bilimi) uzmanı verilmesini de talep etmiştir. Mösyö Savver, araştırmaları sırasında hazırlayacağı raporun bir nüshasını Türkiye Cumhuriyeti hükümetine vermeyi de taahhüt etmiştir(BOA. HR.İM. 120/92). Türkiye Devleti, Savver'in ilmi seyahatine onay vermekle beraber konuyla ilgili uzmanın mevcutta bulunmadığından bu hususta kendisine yardımcı olamayacağını belirtmiştir (BOA. HR.İM. 120/92. Lef.4).

Alman Dr. Belk ve Leman/Lehman: Alman vatandaşı iki ilim insanı Dr. Belk ve Dr. Leman Mayıs 1898'de Osmanlı hükümetine müracaat ederek Bağdat, Musul, Van, Bitlis, Elaziz, Erzurum ve Trabzon vilayetleri dâhilinde antropoloji, tabiat ile arazi konularında birtakım araştırma yapmak için izin talebinde bulundular (BOA. İ.HR. 358/45. Lef.1).ⁱⁱ Söz konusu izin talebinde mezkûr şahısların seyahat edeceği 14 vilayet ve sancakta ayrıca resim çekmelerine de müsaade edildiği anlaşılmaktadır. Hariciye Nezâreti Alman Sefaretinin izin talebini iki gün sonra Sadaret makamına arz etmiştir (BOA. İ.HR. 358/45. Lef.3). Sadaret Makamı Dr. Belk ve Dr. Leman için talep edilen ilgili vilayet ve bağlı sancaklardaki seyahat izni ve fotoğraf çekip Almanya'ya götürme talebini padişahın onayını aldıktan 4 gün sonra Hariciye Nezareti'ne sunmuştur (BOA. İ.HR. 358/45. Lef.5). Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Bey 23 Mayıs 1898'de Maarif Nezareti'ne gönderdiği yazıda, yapılacak kazı çalışmalarının konuyla ilgili nizamnamenin maddelerine aykırı olması durumunda bunun caiz olmayacağı yönünde kanaatini iletmıştır (BOA. MF.MKT. 397/1). Buna rağmen bu iki Alman izin talebinde belirttikleri sınırları aşarak kazı yapmışlardır. Müze-i Hümayun Müdürü, 11 Haziran 1898'de Bab-ı Ali'ye telgraf çekerek bunların asar-ı atika nizamnamesine aykırı davrandıkların engellenmesini talep etmiştir (BOA. MF.MKT. 400/3. Lef.1). Sadaret makamı Maarif Nezareti'ne bağlı Müze-i Hümayun Müdürünün 11 Haziran tarihli şikâyetini Alman sefaretine bildirmiş, Alman Sefareti ilgili şahısların uyarıldığını ve bir daha kazı yapmayacağı cevabını vermiştir. Bunun üzerine Sadaret makamı 6 Temmuz'da Maarif Nezareti'ne yazı göndererek Dr. Belk ve Dr. Leman'ın kazı dışındaki seyahat ve faaliyetlerine izin verilip kendilerini bu hususlarda yardımcı olunması talimatını yenilemiştir (BOA. MF.MKT. 400/3. Lef.3).ⁱⁱⁱ Bir süre sonra Dr. Belk ve Dr. Leman'nın nizamnameye aykırı davrandıkları, gittikleri yerlerde, geçtikleri sokaklarda Mösyö Leman'nın koynunda sakladığı ufak makinayla özellikle Van sokaklarında isyan sırasında yanmış olan Ermeni evlerinin fotoğraf ve resimini çektikleri görülmüştür (BOA. Y.PRK.DH. 10/83; BOA. DH.MKT. 2143/16).

Berlin Darülfünunu Muallimi Mösyö Reverbah: Rusya'da bulunan Alman Devleti vatandaşı ve Berlin Darülfünunu meşhur muallimlerinden Mösyö Reverbah, Anadolu'da asar-ı atika ve özellikle Rum ve Ermeni kiliseler ile manastırlarındaki kitapları incelemek amacıyla seyahat izni talebinde bulundu. Buna göre Reverbah iki seyahat rotası önerdi. Birinci rota Rusya'ya bağlı Revandan, Van, Muş, Bitlis, Harput, Malatya yoluyla Kayseri'ye ve oradan Maraş ve İskenderun'a geçip vapurla İstanbul'a ulaşip oradan Trabzon'a gelmekti. İkinci rotası ise Kayseri'ye geldikten sonra Ankara üzerinden karayoluyla İstanbul'a varmak; İstanbul'dan bu defa vapurla Trabzon'a geçip buradan Sivas, Beyrut, Şam ve Kudüs'ü ziyaret etmektir. Reverbah, Alman konsolosluğu üzerinden 28 Temmuz 1898'de Osmanlı hükümetine izin başvurusunda bulundu. Osmanlı hükümeti kendisine gerekli izni vererek 20 Ağustos 1898'de Hariciye Nezareti'ni konuyla ilgili bilgilendirme yaptı. (BOA. HR.TH. 216/2).

Münih Mektebi Sitte-i/Sene-i Şarkıye Müdürü Sebastiyân Bey: Sebastiyân Bey Temmuz 1902 senesi başlarında Alman konsolosluğu üzerinden Hariciye Nezareti'ne başvurarak Anadolu'da bazı kentlerde araştırma izni ve geçeceği güzergâhlarda yerel yetkililerin kendisine yardımcı olunması talebinde bulunmuştur. Buna göre Mösyö Sebastiyân'ın seyahat güzergâhı Hüdavendigâr'dan başlayarak, Aydın, Konya, Ankara, Sivas, Trabzon'dan devamla Erzurum'da tamamlanacaktır (BOA. DH.MKT. 555/21. Lef.1). Osmanlı Padişahı Alman konsolosluğunun izin talebini onaylamış ve bir hafta sonra Hariciye Nezareti Dahiliye Nezareti'ne gönderdiği yazıda mezkur konsolosluğun talebi üzerine Mösyö Sebastiyân'a asar-ı atika üzerine yapacağı seyahatte kendisine yardımcı olunmasını istemiştir (BOA. DH.MKT. 555/21. Lef.2).

Almanyalı Asar-ı Atika Uzmanı Mösyö Bahman: Mösyö Bahman, Osmanlı Devleti'nden aldığı izinle Musul'da asar-ı atika üzerine birtakım incelemelerde bulunup kazı yaptıktan sonra Haziran 1911'de Almanya'ya dönüş güzergâhı olarak Van, Erzurum ve Trabzon'u tercih etmiştir. Geçtiği bölgelerde rastladığı tarihi eserlerin fotoğraflarını çekmiştir (BOA. MF.MKT. 1169/18. Lef.2).

Alman Coğrafyacı Dr. Fischer Kurt/Furt: 18 Aralık 1894'te Alman Konsolosluğu Osmanlı Hükümetine başvurarak Coğrafyacı Dr. Fişer Kurt'un Trabzon'da coğrafya alanında birtakım araştırmalarda bulunup ardından Kastamonu, Aydın ve Biga'yı gezmek için izin talebinde bulunmuştur (BOA. Y.A.HUS. 315/87. Lef.5). Alman konsolosluğunun talebi üç gün sonra Sadaret makamına sunulmuştur (BOA. Y.A.HUS. 315/87. Lef.3). Sadaret Makamı 23 Aralık'ta padişahın, Dr. Fişer için talep edilen iznin onay yazısını Hariciye Nezareti'ne göndermiştir (BOA. Y.A.HUS. 315/87. Lef.1).

Prusya Devleti Tebaasından Dr. Valdemar Bak: Dr. Valdemar Mart 1891'de Rusya'dan Van'a gelmiş oradan da Trabzon'a geçerek bazı araştırmalarda bulunmuştur. Osmanlı Hükümeti usul ve emsal üzere kendisine yardımcı olması için Van ve Trabzon valilerine talimat vermiştir (BOA. DH.MKT. 1824/16).

Almanya Freyburg Darülfünun Muallimi Dr. Albert Tomb: Alman Konsolosluğu 12 Nisan 1894'te Osmanlı Hükümetine başvurarak, Taşoz adası ve Trabzon'da Rum dili ve lügatı özellikleri üzerine birtakım ilmi araştırmalar yapmak isteyen Dr. Albert Tomb için izin talep etmiştir (BOA. DH.MKT. 227/30. Lef.1). Osmanlı Padişahı Dr. Albert'in Nisan ayı sonuna doğru yapmak istediği seyahat talebini onaylamış ve 16 Nisan'da Dahiliye Nezareti'ne bu hususta gerekli bilgi ve talimatlar verilmiştir (BOA. DH.MKT. 227/30. Lef.2).

Almanyalı Dr. Virt (Dil Bilimci): Trabzon ve Erzurum'da dil üzerine bazı incelemelerde bulunmak için Nisan 1898'de izin talebinde bulunmuş. Osmanlı Padişahı Virt'in izin talebini onayladı. Hükümet, Trabzon ve Erzurum Valilerine telgraf çekerek şahsın seyahati boyunca kendisine fark ettirmeksizin takip edilmesi istedi. Ayrıca mezkûr şahsı korumak için Alman konsolosluğunun talebi üzerine yanına jandarma verilmiştir (BOA. DH.MKT. 2194/75; BOA. DH.MKT. 2194/51).

Alman Dr. Fon Dernamer/Fonder Namer ve Katibi Mösyö Franc Homan: Alman Konsolosluğu, iki vatandaşı olan Dr. Dernamer ve katibi Homan'ın Konya, Adana, Ankara, Sivas ve Trabzon vilayetlerinde seyahat etmek ve gezdikleri yerlerde fotoğraf çekmelerine müsaade edilmesi için 17 Nisan 1900'de Hariciye Nezaretine müracaat etmiş birkaç gün sonra kendilerine izin verilmiştir. 26 Nisan'da Hariciye Nezareti Dahiliye Nezaretine gönderdiği yazıda Dr. Dernamer ve katibi Homan'ın seyahat ve fotoğraf çekme izinlerinin olduğunu ilterek ilgili vilayetlerin kendilerine seyahatleri boyunca yardımcı olmalarını buyurmuştur (BOA. BEO. 1477/110708.). Dahiliye Nezareti 4 Mayıs'ta ilgili valiliklere Hariciye Nezareti'nin bu iki şahısla ilgili talimatları ilemiştir (BOA. DH.MKT. 2340/132).

Alman Nebatatçı Dr. Vik/Vin: Almanya Sefareti Dr. Vik'in Adana, Konya, Sivas ve Trabzon'da nebatat ve tabiata dair bir takım incelemelerde bulunabilmesi için Osmanlı Hükümetinden izin talep etmiştir (BOA. Y.PRK.BŞK. 76/8). Padişah 14 Mayıs'ta Dr. Vik'in talebini onaylamıştır (BOA. HR.TH. 332/56). 29 Mayıs'ta Dahiliye Nezareti ilgili valiliklere gönderdiği yazıda, Dr. Vik'e seyahati esnasında yardımcı olunması talimatı vermiştir (BOA. DH.MKT. 1082/56. Lef.6).

2. İNGİLİZ SEYYAHLAR

İngiliz Seyyahlar: 24 Ocak 1895'te Sadaret Makamından Trabzon Valiliğine gönderilen bir tezkirede; İngiliz seyyahlara talep ettikleri paranın derhal Mal Sandığı'ndan verilmesi yönünde talimat verilmiştir. Ancak söz konusu tezkirede İngiliz seyyahların kaç kişi oldukları, isimlerinin ne olduğu ve hangi amaçla Trabzon'da buldukları gibi bilgilere yer verilmemiştir (BOA. BEO. 563/42195.).

İngiliz Mösyö Ceyms Wilyam ve Coni Tomson: 20 Haziran 1895'te Dahiliye Nezareti'nden Sadaret Makamına gönderilen tezkirede; hangi maksatla Trabzon ve Sivas Eyaletlerinde seyahat etmek arzusunda oldukları bilinmeyen Mösyö Ceyms Wilyam ve Coni Tomson adında iki şahsa mürur tezkiresi verildiği belirtilmektedir. Bununla birlikte ilgili tezkirede Wilyam ve Tomson'un önceden konsoloslukları aracılığıyla Hariciye Nezareti'ne başvurarak yanlarında birer tüfenk ve rovelver marka silah taşımak için de izin istedikleri anlaşılmaktadır. Dahiliye Nezareti, Mürur Tezkiresi kanunu usulünce seyahat izni alan yabancıların seyahatleri boyunca yanlarında silah bulundurmalarına da imkan tanıdığına dikkat çekerek Sadaret makamından iki İngiliz seyyahın talebinin onayını istemiştir (BOA. DH.MKT. 387/23).

İngiltere Londra Coğrafya Cemiyeti Azası Mister Linç ve Mister Ozavend/Oraver: Coğrafya uzmanı Mister Linç ve arkadaşı Oraver Haziran 1898 başlarında Erzurum'dan Bayburt'a oradan da Trabzon'a geçmişlerdir. Trabzon Valisi Kadri Paşa'nın hükümete gönderdiği telgrafta, gittikleri bölgenin coğrafi yapısını inceleyen Linç ve Oraver Eylül'ün ortalarında Pake vapuruyla İstanbul'a oradan da Londra'ya geri döndüklerine yer verilmiştir (BOA. BEO. 1137/85215. Lef.3). Arşiv vesikalarından Linç ve Ozavend'in Van'a kadar gittiği ve dönüşte Malazgirt'e uğradığı oradan Erzurum, Gümüşhane ve Bayburt üzerinden Trabzon'a ulaştığı tespit edilmiştir. Yine bu vesikalarda mezkûr şahısların seyahatleri boyunca yanlarında tercüman götürdükleri ve Osmanlı Devleti'nin bunların

güvenlikleriyle yakından ilgilenip, bir Jandarma Yüzbaşı ve mahiyetinde iki askeri yanlarına verdiği görülmektedir (BOA. BEO. 1156/86633. Lef.1).

Mister Linç ve Mister Ozavend'in Ermenilerle Münasebetleri:

Mister Linç ve Ozavend'in Bayburt'tan Trabzon'a geçerken seyahat boyunca geçtikleri güzergâhın dışına da çıkarak Ermeni ve Rum köylerini ziyaretle birtakım görüşmeler yaptıkları tespit edilmiştir. Zira kendilerine refakat eden süvari mülazımı Bekir Sadık Efendi, onların bu seyahatlerinde geçen dikkat çekici ve şüpheli tavırlarını rapor ederek Trabzon valiliğine arz etmiştir. Onun ilgili raporu Trabzon Valiliğince düzenlenerek Dahiliye Nezareti'ne iletilmiştir. Bekir Sadık Efendi'ye dayandırılan Trabzon Valiliğinin tezkiresi günümüz Türkçesine tercüme edilerek çalışmada aşağıdaki yer verilmiştir:

Londra Coğrafya Cemiyeti azasından ve İngiltere tebaasından üç şahsın Trabzon'dan Bayburt'a kadar götürüldüğü esnada kendilerine hissettirilmeksizin tedkik ve müşahede olunan ahval ve hareketlerini mübeyyin süvari mülazımı Bekir Sadık Efendi tarafından verilen jurnalın suretidir:

Değirmendere'den ileride Boztepe ve Ermeni maşatlığının (mezarlık) üzerindeki tepe ve Zafanos'un (Zavanos Köyü) altındaki tepenin kurşun kalemıyla resmini aldılar. Ve Hacı Mehmed mevkiinden Yukarı Kilat karyesinde bulunan manastırın papazı Rum veya Ermeni olup olmadığı sordular. Bilmem cevabını verdim ve esiroğlunun hanelerinden aşağı inip oradan taş aldılar. Bu taşları dürbün ile muayene ve tedkik ettiler. Ba'de bu taşları yanlarına aldılar. Ve Cevizlik'e varmaksızın Haçora karyesini sordular. Ve Meryem Anasıyla Zamıs Köyü deresini sordular. Ve Cevizlik'e ve sularında Meryem Ana manastırına geceleyin gitmek istediler. Müsaade olunmadı. Cevizlik'te Kozman'ın hanesinde iki saat kadar aramdan sonra Zamıs köyüne hareket ettiler. Yolda kiremitli hanlar civarında bunlardan sarı benizli Mösyö tesadüf eylediği bir Rum ile konuşmakta olduğunu gördüm. Yanlarına sokularak sözlerini dinledim. Rum olan şahıs yanında bulunan beş altı yaşında kadar bir çocuğu Mösyö'ye gösterip bundan bedel-i askeri namıyla vergi alınır olduğunu söylüyordu. Benim yanlarına geldiğimi görünce Rum lisansı üzere konuşmaya başladılar. Ne konuştuklarını anlamadım. Bu arada topal bir Hristiyan da gelerek mücerrem satta benden de 60 kuruş senevi ticaret vergisi alıyorlar dedi. Benden çekindikleri için daha bir şey konuşmadılar. Az bir müddet orada kalıp oradan da hareket olundu. Hamsi köyüne varıncaya kadar sağda solda gördükleri tepe ve dereleri defterlerine yazdılar. Gece saat birde Hamsi köyüne varıldı. Geceyi handa geçirdiler. Sabahleyin kalkılıp giderken Hamsi köyünden bir çahar yük saat ilerideki gülek/gölün üstündeki tepeden dere cihetine doğru dürbün ile birçok müddet baktılar ve defterlerine haylice yazı yazdılar. Oradan Zigana dağına çıkıldı. Kordon önünde taam ettiler. Bir gece burada kalacağız dediler. Bu sözü müteakip Zigana'ya üç saat mesafede Ayana dağı var imiş orası hangi cihettedir dediler. Zigana kordonundaki Erusa zabtiyesi Mehmed Çavuş Ayana dağının bulunduğu mevki gösterdi. Mezkûr Ayana dağına gitmek için ısrar ettilerse de mezkûr dağından sapa bir mahal olduğu için gitmelerine müsaade etmedim. Zirvesinde karbozan bir dağı gösterip bunun ismini sordular. Ardeşe zabtiyesi Mehmed Çavuş mezkûr dağın ismini söyledi. Etraf tepe ve dağları uzun müddet temaşa ettikten sonra defterlerine yazdılar. Ba'de gece kalmak fikrinden sarf-ı nazar ettiler. Oradan hareket olundu. Doğrudan yoldan Ardeşe'ye gelindi. Ardeşe'ye gelinirken sarı benizli Mösyö bendenize hitaben sekiz sene evvel Londra'dan İstanbul'a gelip Der-aliye'de Selamsız'da bir Ermeni hanesinde oturduğunu ve gemilerde çalışıp çok mahal gezdiğini söyledi. Ve Ardeşe'de bendeniz taam ederken bu sarı benizli Mösyö yanıma gelerek meydanda Ermenilere ait hiçbir söz yoğ iken bila-münasebet Ermenilerden hoşlanmadığımı söyledi. Cevapsız bıraktım. Ardeşe'de bu Mösyölerle Setrak isminde aşçı bir Ermeni sanatını terk edip ziyadece konuştu. En ziyade sarı benizli Mösyö ile konuştular. Han odasında konuştukları için yanlarına sokulup ne konuştuklarını anlamak mümkün olmadı. Birkaç defa birer bahane ile odalarına geldim. Derhal sözü kestiler. Bir gece mütemadiyen merkurum ile konuştuktan sonra sabah bu Ermeni Setrak bunların yüklerini arabaya koymak hususunda muavenette bulundu. Sarı benizli Mösyö bu Ermeni Setrak namındaki şahsa para verdi ama kaç kuruş verdiğini anlayamadım. Bil-vasıta sordurdum söylemedi. Oradan da hareket olundu. Yolda giderken Ardeşe'de ziyadece konuştukları Ermeni Setrak namındaki şahsın Ermeni olduğunu bildiğim halde tecahülden gelerek merkurumun Rum veya Ermeni olup olmadığı ve evvelce tanışıklığı var mıdır sordum. Rum'dur İstanbul'dan tanırım dedi. Gümüşhane'ye gelindi. Bir miktar Daldabanda teneffüs ettiler. Oradan hareket olundu Teke nam mevkie varıldı. Teke kalesini sordular iki saat ileride olduğu haber verildi. Karşıdan kaleyi seyrettiler defterlerine yazdılar. Oradan da hareket olunarak Bayburt civarında karşıdan görünen birkaç karyenin isimlerini sordular bilemem dedim. O sırada yoldan geçen bir köylüye sordular.

Köylerin ismini haber verdi. Bu köylerden hangisi milleti sakinedir? Ermeni mi fazla Osmanlı mı çoktur? Diye köylüden sordular. Hem Osmanlı ve hem Ermeni vardır cevabını aldılar. Yolun altındaki ve Erzincan karyesine varıldı. Bu köy Bayburt merkezine iki saat mesafededir. Köyde bulunan bir Ermeni kilisesinin yanına vardılar taşlarının resmini aldılar. O köyde meskûn Ermenilerden Ovakin bir daha başka şahıs olarak esamisine Ovakin, Zamparsun, Toros, Sofizehari isimlerinde olup Mösyölerin yanına gelen bu Ermeniler ile konuştular. Bunlarla konuşmanın bidayeti (başlama) ber-vech-i zir (aşağıda görüleceği üzere) vuku' buldu. Evvela Bovakin bir Ermeni sarı benezli Mösyönün yanına geldi. Bir iki söz konuştuktan sonra bu Ermeni hemen gidip balada isimleri muharrer Ermenilerle tekrar geldi. Bu Ermenilerin cümlesiyle iki saat kadar sarı benezli Mösyö konuştu. Harap kiliseyi seyrettiler. Bu Ermenilerle birlikte yola inildi. Orada Ermeniler kaldı. Bendeniz ve Mösyöler birlikte hareket olundu. Akşama karib (yakın) saat on birde Bayburt'a varıldı. Kasabanın yakınında Bayburt hükümetinden bir çavuşla iki nefer süvari geldi. Bu Mösyöler madenlere gittiler bendeniz geriye avdet ettim.

Olbabda emr-u fermaan. 4 Haziran 1314/16 Haziran 1898 (BOA. DH.TMIK.M.. 56/69. Lef.1).

İki gün sonra Trabzon Valisinin Dahiliye Nezaretine gönderdiği telgrafta vali paşa, bu adamların iki yıl önce Erzurum'da yapılan Ermeni şurasından önce de Erzurum'da bulunarak Ermenileri tahrik edip kıskırtıp yoldan çıkartmak için çalıştıkları bilgisini vermiştir (BOA. DH.TMIK.M.. 56/69. Lef.2).

3. RUS SEYYAHLAR

Rusya İstanbul Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Prof. Teodor Ovenspiki/Ospensky: Rusya tarafından İstanbul'da tesis edilen Asar-ı Atika Mektebi direktörü Prof. Teodor Ovenspiki Karadeniz sahillerindeki Trabzon, Samsun ve Sinop gibi şehirlerde asar-ı atika üzerine bir takım fenni araştırmalarda bulunmak için izin almıştır. Rus Konsolosluğu Hariciye Nezareti'ne 13 Mayıs 1895'te başvurarak Prof. Steo'ya gezeceği güzergâhlarda yardımcı olunması talep etmiştir (BOA. HR.TH.. 156/115). Sadaret Makamı Rus Konsolosluğunun talebini onaylayarak aynı gün Dahiliye Nezareti'ne iletmiştir (BOA. DH.MKT. 379/80. Lef.1). Bunun üzerine İstanbul Hükümeti Kastamonu ve Trabzon Valiliklerine bir yazı göndererek, vilayetleri sınırlarında asar-ı atika üzerine araştırma yapmak üzere seyahat edecek olan Prof. Teodor'un takip edilerek tarihi eserlere zarar vermesi durumunda engellenmesi ve durumun İstanbul'a telgrafla bildirilmesini istemiştir (BOA. DH.MKT. 379/80. Lef.4). Aradan geçen 10 yıl sonra Prof. Ovenspiki bu defa Samsun'da birtakım incelemelerde bulunmak ve kazı yapmak için Osmanlı Hükümetinden izin istemiştir (BOA. BEO. 2502/187599. Lef.1).

Prof. Ovenspky, Rusların Doğu Anadolu'yu işgali esnasında Van, Bitlis, Erzurum ve Trabzon'da antika eserler ile tarihi camilerdeki mozayikleri çalarak Rus Devleti'ne kaçırdığı saptanmıştır (BOA. 1234/69. Lef.2).

Petersburg Darülfünun talebesi Kostantin Derukin: Rusya Trabzon Konsolosluğu, Osmanlı Devleti'ne başvurarak, Petersburg Darülfünun talebesi Kostantin Derukin'in Kafkasya'nın güney batısında Batum'da bulunduğunu belirterek Trabzon'da hayvanat üzerine birtakım araştırmalarda bulunabilmesi için izin talebinde bulunmuş ve seyahati esnasında kendisine yardımcı olunmasını talep etmiştir (BOA. DH.MKT. 2108/23). Rus Konsolosluğunun talebi Osmanlı Devleti tarafından olumlu karşılanmıştır. 12 Ocak 1899 tarihli arşiv vesikasında Konstantin'in halen Trabzon'da bulunduğu ve araştırmaları esnasında Trabzon valiliğinin kendine yardımcı olup kolaylık sağlanmasını istediği tespit edilmiştir (BOA. BEO. 1255/94113).

Der-Saadet Rusya Asar-ı Atika Mektebi Katibi Mösyö Loper: Rus muallim Mösyö Loper, Nisan 1904'te Kastamonu ve Trabzon vilayetlerini ziyaret edip bazı mevkiilerin resmini kurşun kalemle çizmek için Osmanlı Hükümetinden izin almış ve hükümet yetkilileri kendisine yardımcı olmaları için ilgili valiliklere talimat vermiştir (BOA. BEO. 2322/174082).

4. AMERİKALI SEYYAHLAR

Amerikalı Gazeteciler Jan Von Zorcef ve Kalodoli Muket: Trabzon limanı Batı'dan Doğu'ya seyahat edenlerin önemli duraklarından biriydi. 9 Ocak 1896 tarihli Dahiliye Nezareti'ne ait bir kayıta İstanbul'dan Musul'a gitmek isteyen Amerikalı gazeteciler 25 yaşındaki Jan Von Zorcef ve 34 yaşındaki arkadaşı Kalodoli Muket'in Trabzon üzerinden, Kayseri, Adana ve Haleb'e oradan Musul'a gitmek için önceden izin talebinde buldukları anlaşılmaktadır. Kendilerine izin verilen bu iki Amerikalı

Kayseri’de bazı yerlerin fotoğraflarını çekmiş ve Kayseri mutasarrıflığı bunların hareketlerinden şüphelenerek durumlarını İstanbul’a iletmıştır (BOA. TMIK.M.. 45/49. Lef.1-5).

Amerikalı İlm-i Tabakatü’l-Arz Muallimi Mösyö Jorj Rabit: Washington konsolosluğu aracılığıyla Trabzon’da Hamsiköy mevkiinde yer bilimi üzerine birtakım keşifler ve araştırmalarda bulunmak için izin almıştır (BOA. DH.ŞFR. 252/104).

Amerikalı Dr. Randolph: Bu adam İran Şahına takdim etmek üzere yanında getirdiği bir tüfek ve hartuçlarla (fişek) Trabzon üzerinden İran’a geçmek isterken Trabzon Gümrüğünce silah ve fişeklerine el konulmuştur. Gerekeç olarak yolda Ermeni eşkiyasının silah ve mermilere el koymasına gösterilmiştir (BOA. BEO. 2037/152756). İran Sefaretinin talebi üzerine Trabzon Gümrük Müdürlüğünde tutulan silahlar İran Sefaretine teslim edilmiştir (BOA. BEO. 2048/153567).

5. FRANSIZ SEYYAHLAR

Fransız Seyyahlar Mösyö Dipveli ve Mösyö Piso: 17 Eylül 1890 tarihinde Dahiliye Nezareti tarafından Hariciye Nezareti’ne gönderilen bir tezkirede Fransa vatandaşı Mösyö Dipveli ve Mösyö Piso’nun Trabzon, Erzurum ve Van cihetlerindeki seyahatleri konu edinmiştir. İlgili tezkirede adı geçen şahısların gittikleri yerlerde bilhassa askeri bölgelerin haritalarını çıkardıklarına vurgu yapılarak buna hiçbir surette müsaade edilmemesi gerektiği belirtilmiştir (BOA. DH.MKT. 1761/97).

Fransız üç seyyah ve gazeteci Agustin Danufso: Avrupa’dan Osmanlı coğrafyasında sair sebeplerle seyahat eden ve seyahatleri esnasında yasak olmasına rağmen bazı gezginlerin ne sebeple olduğu belirtilmemekle beraber, gittikleri güzergâhlarda özellikle askeri bölgelerin, dağlar ve yol güzergâhının fotoğraflarını çekip haritalarını çıkardıklarına rastlanmıştır. Osmanlı Devleti bunların seyahat etmek ve ilmi araştırmalarda bulunma gibi taleplerine izin vermekle beraber gezdikleri yerlerin, özellikle askeri bölgelerin, fotoğraflarını çekme ve haritalarını çıkarmalarını yasaklasa bile bunun önüne geçememiştir. Yasaklara rağmen bunları yapanları da engellemiş ve zaman zaman da yurt dışı etmiştir. Ancak bazı araştırmacılar, bu suçu işlemeleri engellenince ülkelerine döndüklerinde Osmanlı Devleti’ni şikâyet, kendi kamuoylarına kötülme, basında haber yapma gibi haksız ithamlarda bulunmaktan geri durmamışlardır. Nitekim 1890 yılında Trabzon’a gelerek oradan Erzurum’a giden üç Fransız seyyah, Erzurum yolunda askeri bölgeler dâhil geçtikleri güzergâhların fotoğraflarını çekip haritalarını çıkarınca Osmanlı Devleti bunları uyarıp sınır dışı etmiştir. Bunun üzerine bunlar, Fransa’ya döndüklerinde konuyu basın üzerinden gündeme taşımış ve İngiliz gazeteleri de bunların sözde şikâyetlerini gündeme taşımıştır. Fransız gazeteci Agustin Danufso, söz konusu şikâyeti yerinde incelemek üzere Ekim 1890’da Trabzon ve Erzurum’a gelerek birtakım temaslarda bulunmuştur (BOA. HR.TO. 534/63. Lef.1-2).

6. DİĞER SEYYAHLAR

Nakşibendi Derviş İsmail: 10 Şubat 1853 tarihinde, Nakşibendi tarikatından Derviş İsmail adında bir şahıs Osmanlı Devleti’ne başvurarak Trabzon’a seyahat etmek arzusunda olduğunu belirtmiştir. Derviş İsmail, söz konusu izin talebinde; kendisinin seyyah fukaralarından olup, alil, ihtiyar, bikes kaldığını, pek zaruriyet halde ve duçar ve naçar bir vaziyette olduğunu ileri sürerek Trabzon’a yapmak istediği seyahat için izin talebinde bulunmuştur (BOA. A.DVN. 85/23). Ancak geçen 2 aylık süre zarfında Derviş İsmail’in Trabzon’a izin talebine ilgili makamlarca cevap verilmediği anlaşılmaktadır. Nitekim Derviş İsmail 8 Nisan 1853’te yeniden hükümet yetkililerine Trabzon’a seyahat etmek için izin başvurusunda bulunmuştur (BOA. A.DVN. 85/23). Ancak Derviş İsmail’in hangi beldeden Trabzon’a geçmek istediği bilgisine ilgili kayıtlarda yer verilmemiştir.

Buharalı Üç Seyyah: 12 Mayıs 1870 tarihinde Zabtiye Nezareti Trabzon Müşirliğine bir talimatname göndererek, Şir Mehmed, Mehmed Niyazi ve Mehmed Kahir isimli Buharalı üç seyyahın Trabzon’da mahsur kaldıklarını ifadeyle mezkûr şahısların masraflarının karşılanarak memleketlerine gönderilmesi istenmiştir (BOA. ZB. 3/24).

Seyyah Hacılar: Dahiliye Nezareti tarafından 20 Şubat 1893 tarihinde Bahriye Nezareti’ne gönderilen yazıdan hac vazifesi ve sair seyahatler için Erzurum, Van ve Bitlis taraflarından Trabzon’a yolu düşen yolculardan bir kısmının parasızlıktan ötürü Trabzon’da iskelede uzun süre kaldıkları anlaşılmaktadır. Söz konusu yazıda Dahiliye Nezareti, memleketine gitmek arzusunda olan fakir yolcuların, vapurların yapacakları her seferde 3 tane ücretsiz yolcu alma şartına istinaden Ünye, Giresun, Rize ve Trabzon

vapurlarının mağdur durumda olan 11 yolcuyu gitmek istedikleri iskelelere ücret almadan bırakmalarını istemiştir (BOA. DH.MKT. 2054/20).

Bağdatlı Seyyah Hacı Mehmed Şerif: Sadaret makamı Bahriye Nezareti'ne 6 Aralık 1894 tarihinde bir yazı göndererek, Bağdatlı seyyah Hacı Mehmed Şerif isminde bir seyyahın Trabzon'a gitmek istediğini ancak parası olmadığını ve fakir olduğundan İstanbul'dan Trabzon'a gitmek için vapur yol ücretinin devlet tarafından karşılanması talebinde bulunduğunu tespit edilmiştir (BOA. BEO. 529/39617).

Avrupalı Turistler: Trabzon Valisinin 26 Mart 1902 tarihinde Dahiliye Nezareti'ne çektiği bir telgrafta; Almanya bandıralı bir vapurda Avrupalı 173 yolcunun bir gün önce Trabzon şehrine gelip akşama kadar şehrin meşhur yerlerini ve çarşılarını gezdikten sonra Batum'a hareket ettiğini bildirmiştir (BOA. DH.MKT. 482/29).

İsveçli Dr. Herven (Heron): Sadaret Makamından 10 Kasım 1905'te Trabzon ve Erzurum Valiliklerine gönderilen telgraftan, Hindistan'a gidecek batılı seyyahların kuzey yolu hattında Trabzon üzerinden geçtikleri anlaşılmaktadır. Zira ilgili telgrafta, Batum'dan Trabzon'a gelecek olan İsveçli Dr. Herven (Heron)'in Erzurum, Bayezid (Ağrı) ve Tebriz üzerinden Hindistan'a seyahat edeceğini vurgu yapılarak adı geçen meşhur doktorun geçeceği güzergâhlarda kendisine yardımcı olunması talimatı verilmiştir (BOA. BEO. 2703/202655. /Lef.1). 2 Aralık'ta Erzurum Valisi, İsveçli Dr. Havenç/Herven'in Rusya'ya gittiği bilgisini Sadaret Makamına telgrafla iletmiştir (BOA. BEO. 2703/202655. /Lef.3). Dr. Süven Haden/Haven daha önce de Kafkasya, İran ve Doğu'da birtakım ilmi araştırmalarda bulunmuş o dönemde tanınan ilim insanlarındandı. Bu seferinde yine Hindistan ve Tibet'e araştırmalar yapmak üzere seyahate çıkmıştır. İsveçli Doktorla beraber Puti adında biri daha bulunmaktadır BOA. BEO. 2703/202655. /Lef.5-7. Ayrıca Bknz: BOA. BEO. 2703/202655; BOA. HR.TH. 326/95. BOA. BEO. 2702/202592.).

Felemenkli Mösyö Piyer Mevresel/Mursel ve Jozef Luzer: Dahiliye Nezareti 31 Aralık 1908'de Kastamonu, Trabzon, Erzurum, Sivas, Musul, Elazığ, Bağdat ve Basra Valiliklerine gönderdiği tezkirede; Felemenkli Mösyö Piyer Mevresel/Mursel ve Jozef Luzer'in Devr-i Alem (dünyayı dolaşma) için yapacağı seyahatte güvenliklerinin sağlanması ve kendilerine yardımcı olunmasını istemiştir (BOA. DH.MKT. 2697/95).

Danimarkalı Mösyö Ajbene Vikcebin: Coğrafya ve hayvanat üzerine birtakım incelemelerde bulunmak üzere Nisan 1898'de Norveç ve İsveç konsolosluğu izin talebinde bulunmuştur. Buna göre mezkûr konsolosluklar, Mösyö Vikcebin'in Ankara, Sivas, Trabzon, Elazığ ve Muş'ta coğrafya ve hayvanat üzerinde araştırmalarda bulunacağından Osmanlı Devleti'nin Mösyö Ajbene Vikcebin'in seyahat edeceği yerlerde kendisine yardımcı olunmasını istemiştir (BOA. BEO. 1130/84733. Ayrıca Bknz. BOA. HR.TH. 212/29. 26 Mayıs 1898).

SONUÇ VE BULGULAR

Bilhassa 19. yüzyılda Batı dünyasının İran ile olan ticari ilişkilerinin Kuzey yolu üzerindeki Trabzon ve limanı, tarihi ve coğrafi özelliğiyle beraber önemli bir ticari kavşak haline gelmişti. Trabzon bu özellikleriyle sadece tüccarlar için değil aynı zamanda Doğu Karadeniz, Doğu Anadolu, İran, Türkistan ve hatta Uzakdoğu'yu merak eden seyyah ve araştırmacıların da uğrak yeri haline gelmişti. Nitekim bu çalışmada da görüldüğü üzere Avrupa'dan ve hatta Amerika'dan gelen bilim insanları, araştırmacılar ve seyyahlar Trabzon limanına ulaştıktan sonra Anadolu'nun kuzeyi ve doğusundan İran, Irak oradan Tibet bölgesi ve Hindistan'a kadar gitmekteydiler.

Osmanlı arşiv belgeleri ışığında hazırlanan çalışmadan, incelenen dönemde ele alınan 30 seyahatin büyük çoğunluğunun Avrupa'dan yapıldığı ve bunun yanı sıra ABD ve başka ülkelerden de sair sebeplerle meraklıların Trabzon'a veya Trabzon üzerinden doğu bölgelerine gittikleri anlaşılmaktadır. Gelen kişilerin mensup oldukları ülkeler, icra ettikleri meslekler, araştırma ve ilgi alanları, seyahat ettikleri bölgeler, seyahatleri esnasında hal ve hareketlerinde göze çarpan unsurlar dikkate alındığında çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Bu sonuçları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

-Çalışmada incelenen 30 seyahatin 28'i yurtdışından, biri Bağdat'tan yapılmışken bir seyahatin icra edenleri ve hangi ülkeye mensup olduğu belirtilmemiştir. Bazı seyahatlerde bir kişi varken bazı seyahatlerde birden fazla kişi bulunmaktaydı. (Bknz. Tablo.1)

-Ele alınan 30 seyahatte başı Almanya çekmekteydi. Zira Almanya'dan 12 seyahat ABD, Rusya ve İngiltere'den üçer seyahat gerçekleşmişti. Bununla beraber Danimarka, İsveç, Felemenk, Bağdat, Buhara'dan birer seyahat ile ve nereden gelip kaç kişi oldukları, kim oldukları belli olmayan iki seyahat daha yapılmıştı.

-Seyyahlardan 10'u Osmanlı Devleti'nden izin alırken meslek olarak araştırmacı, üçü asar-ı atika uzmanı, üçü coğrafyacı, ikisi gazeteci, ikisi dil bilimci, birer kişi de coğrafya-hayvanat, nebatat, yer bilimci ve doğa bilimcisi olduklarını ileri sürmüştü. Bunlardan bazıları kendi ülkelerinde çalıştıkları kurum ve varsa unvanlarını da belirtmişlerdi. Üç seyahati icra edenler Müslüman hacı veya dervişlerdi, bunlar seyyah olarak kaydedilmiş. Ayrıca bir seyahat de Avrupa'dan vapurla gelen turist kafilesini kapsıyordu.

-Müslüman seyyahların fakir oldukları göze çarpmakta ve bazılarının parasızlıktan ötürü Trabzon'da mahsur kaldıkları, Osmanlı Devleti'nin bunların yol ve sair masraflarını karşılayarak memleketlerine gönderdikleri anlaşılmaktadır.

-Yurtdışından sadece Trabzon'la sınırlı kalan seyahat bir taneydi. Seyahatlerin geneli Trabzon ile beraber Erzurum, Sivas, Van, Batum, Kastamonu ve Ağrı'yı kapsamaktaydı. Bunun yanı sıra Trabzon merkezli Elazığ, Muş, Bitlis, Tebriz, Musul ve hatta İran üzerinden Hindistan'a kadar yapılan seyahatler de mevcuttur. Bazı seyahatler de Ankara, İskenderun veya başka bir yerden başlayıp Trabzon'da sona ermekteydi. Seyyahlar Trabzon'da vapurla İstanbul'a oradan ülkelerine dönmekteydi.

-İzin alıp geçecekleri güzergâhlarda yapacakları araştırmalar ve sair faaliyetler için kolaylık isteyenlere, Osmanlı Hükümeti yerel yöneticileri bilgilendirdiği gibi yardımcı olmaları hususunda talimat dahi vermiştir. Ayrıca merkezi hükümet, yerel mercilere bu seyyahlara yardımcı olmakla beraber bunların takip edilerek yaptıklarından kendilerini haberdar edilmesini istemekteydi.

-Merkezi hükümet, çoğu zaman araştırmacı, bilim insanı veya başka sıfatla seyahat arzusunda olanların izin talebinde belirttikleri ifadelerin dışında bunların zihinlerinin arka planlarında başka amaçlarının olduğunun farkındaydı. Zira seyyahlar takip edildiğinde birçoğunun resmi taahhütlerinin dışına çıkarak gezdikleri yerlerin haritasını çıkarma, fotoğraflarını çekme, yasa dışı kazı yapma, tarihi eser ve değerli taşları toplama, endemik bitkileri toplama, gittikleri bölgede gayrimüslim tebaa ile iletişime geçme, Hristiyan din adamlarıyla görüşme gibi muhtelif aykırı davranışlarda bulunmaktan imtina etmedikleri görülecektir. Birkaç örnekle açıklamak gerekirse;

-Örnek.1. Fransız araştırmacılar Mösyö Dipveli ve Piso 1890 yılında Trabzon, Erzurum ve Van vilayetleri seyahatlerinde askeri bölgeler dâhil geçtikleri güzergahın coğrafya ve tarihi yapılarının haritalarını çıkarıp resimlerini çekmişlerdi.

-Örnek.2. İstanbul Rus Asar-ı Mektebi Müdürü Prof. Teodor Ovenspiki 1895'te Karadeniz sahili boyunca Kastamonu ve Trabzon'da 1905'te Samsun'da arkeolojik kazılar yapmıştı. Aynı Profesör Teodor, 1918 yılında Rus işgali döneminde Trabzon, Erzurum ve Van vilayetleri dâhilinde pek çok manastır, kilise ile caminin değerli süslemeleri ile sair antik eserleri Rus ordusu eşliğinde Rusya'ya kaçırtmıştı.

-Örnek.3. Londra Coğrafya Cemiyeti azaları Mister Linç ve Ozavend, 1898'de Trabzon, Erzurum ve Van vilayetleri dâhilinde birçok sancak, kaza ve köyü gezip fotoğraf çekip resimler çizmişlerdir. Bu iki meraklı İngiliz, Trabzon-Bayburt arasında özellikle Ermeni ve Rum köylerini dolaşarak köy halkıyla görüşmeler yapmışlardı. Bunun da ötesinde Erzurum valisinin Trabzon valisini göndermiş olduğu bir telgrafta; bu iki şahsın 1896'da Erzurum'da meydana gelen Ermeni olaylarının tertipleycilerinden oldukları belirtilmekteydi.

-Örnek.4. Alman Dr. Belk ve Lehman 1898'de Bağdat, Musul, Van, Elazığ, Erzurum ve Trabzon'u kapsayan geniş ve uzun süreli seyahatlerinde uyarılmalarına rağmen antropolojik ve arkeolojik kazılar yapmakta ısrar ettikleri gibi fotoğraf çekme ve harita çıkarma eyleminden de vazgeçmemişlerdir.

-ilgili örnekleri çoğaltmak mümkündür. Çalışma dâhilindeki seyahatler incelendiğinde çoğunlukla bu tür eylemlerin olduğu sabittir. Buradan hareketle özellikle Batı menşeli seyahatlerin kapsamı önceden Osmanlı Hükümetine taahhüt edilmiş olsa da birçoğunun meslekleri ve ilgi alanlarına göre; başta tarihi eser kaçakçılığı olmak üzere endemik bitki ve değerli taşlar toplama, Gayrimüslim tebaa ile ilişkiler kurarak onları Osmanlı'ya karşı kıskırtmak gibi eylemleri sıklıkla yaptıkları görülmektedir.

-Van, Erzurum, Trabzon ve Doğu'da başka bölgelerde çıkan Ermeni ayaklanmalarda İngiliz, Rus, Fransız konsoloslukların, bu ülkelerden bilim adamı, maceracı, din adamı, doktor gibi kimliklerle gelen ajanların etkisi Osmanlı arşiv belgeleri ve yine yabancı arşiv belgelerine dayalı akademik yayınlarla ispat edilmiş durumdadır.

-Londra, Berlin, Petersburg, Paris ve Viyana'daki müzeler başta olmak üzere Avrupa ve Amerika'daki müzelerde Osmanlı menşeli tarihi eserler, Londra ve Edinurgh botanik bahçelerindeki Anadolu'ya ait endemik bitki türleri, yine Avrupa ve Amerika kütüphanelerindeki Türk yazma eserleri ve nadir kitaplar genel olarak bu seyahatlerin gerçek amacını tüm çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Ezcümle, Osmanlı Devleti'nden aldıkları kapitülasyonlar, Islahat Fermanı sonrası seyahatlerde tanınan kolaylıklar, Osmanlı Devleti'nin siyasi, iktisadi, askeri ve sair konularda gittikçe zayıflamasını fırsat bilen sömürgeci Batı dünyası, Oryantalizm kisvesi altında dünyanın her yerinde olduğu gibi Osmanlı coğrafyasında palazlanmışlardı. Osmanlıya ait yer altı ve yer üstü zenginliklere göz diken emperyalist zihniyet, bunun kolay yolunun Osmanlı'yı zayıflatma ve parçalama olduğunu bilip özellikle Gayrimüslim tebaayı büyük bir fitne aracı olarak kullanmışlardı.

Osmanlı Devlet yönetimi bunların kirli emellerinin farkında olmakla beraber, imparatorluğun içinde ve dışında meydana gelen hayati derecedeki gelişmelerden ötürü Batılı seyyahların tarihi eser hırsızlığı, endemik bitkileri kaçırma, değerli taşları toplama ve misyonerlik gibi faaliyetlerine göz yummak durumunda kalmıştı.

REFERENCES/KAYNAKÇA

- **BOA. A.DVN.** 85/23. 1 Ca 1269/10 Şubat 1853; 85/23. 28 C 1269/8 Nisan 1853.
- **BOA. BEO.** 529/39617. 7 C 1312/6 Aralık 1894; 563/42195. 19 K.Sani 1310/24 Ocak 1895. 2703/202655. /Lef.1) 28 T.Evvel 1321/10 Kasım 1905. 2703/202655. /Lef.3) 19 T.Sani 1321/2 Aralık 1905; 2703/202655. /Lef.5-7) 8 Kasım 1905; 2502/187599. Lef.1. 2 Zilhicce 1322/7 Şubat 1905; 1130/84733. 10 Mayıs 1314/22 Mayıs 1898; 1234/69. Lef.2. 8 Haziran 1334/8 Haziran 1918; 1255/94113. 29 Şaban 1316/12 Ocak 1899; 2322/174082. 11 S 1322/27 Nisan 1904; 1137/85215. Lef.3. 4 Eylül 1314/16 Eylül 1898; 1156/86633. Lef.1. 18 S 1316/8 Temmuz 1898; 1477/110708. 25 Z 1317/26 Nisan 1900; 2037/152756. 3 M 1321/1 Nisan 1903; 2048/153567. 22 M 1321/20 Nisan 1903.
- **BOA. DH.MKT.** 1761/97. 2 Safer 1308/17 Eylül 1890; 2054/20. 3 Şaban 1310/20 Şubat 1893; 387/23. 8 Haziran 1311/20 Haziran 1895; 482/29. 13 Mart 1318/26 Mart 1902; 2697/95. 7 Z 1326/31 Aralık 1908; 379/80. Lef.1. 25 Mayıs 1895; 379/80. Lef.4. 4 Zilhicce 1312/29 Mayıs 1895; 2108/23. 3 Ca 1316/19 Eylül 1898; 2143/16. 19 Receb 1316/3 Aralık 1898; 555/21. Lef.1. 13 Temmuz 1318/26 Temmuz 1902; 555/21. Lef.2. 20 Temmuz 1318/2 Ağustos 1902; 1824/16. 21 Şaban 1308/1 Nisan 1891; 227/30. Lef.1.6 Şevval /12 Nisan 1894; 227/30. Lef.2. 10 Şevval /16 Nisan 1894; 2194/51. 29 Nisan 1899; 2194/75. 18 Z 1316/29 Nisan 1899; 2340/132. 4 M 1318/4 Mayıs 1900; 1082/56. Lef.6. 29 Ra 1324/29 Mayıs 1906.
- **BOA. DH.ŞFR.** 252/104. 10 T.evvel 1316/17 Ekim 1900.
- **BOA. HR.İM.** 120/92. 20 Ekim 1924; 120/92. Lef.4. 8 Kasım 1924.
- **BOA. HR.TH.** 156/115. 25 Mayıs 1895; 212/29. 26 Mayıs 1898; 216/2. 20 Ağustos 1898; 332/56. 20 Ra 1324/14 Mayıs 1906.
- **BOA. HR.TO.** 534/63. Lef.1-2. 18 Ekim 1890.
- **BOA. İ.HR.** 358/45. Lef.1. 26 Mart 1314/7 Nisan 1898; 358/45. Lef.3. 28 Mart 1314/9 Nisan 1898; 358/45. Lef.5. 1 Nisan 1314/13 Nisan 1898.
- **BOA. MF.MKT.** 397/1. 2 M 1316/23 Mayıs 1898; 400/3. Lef.1. 21 M 1316/11 Haziran 1898; 400/3. Lef.3. 16 S 1316/6 Temmuz 1898; 1169/18. Lef.2. 1 Receb 1329/28 Haziran 1911.
- **BOA. TMIK.M.** 45/49. Lef.1-5. 23 Receb 1313/9 Ocak 1896; 56/69. Lef.1. 4 Haziran 1314/16 Haziran 1898; 56/69. Lef.2. 6 Haziran 1314/18 Haziran 1898.
- **BOA. Y.A.HUS.** 315/87. Lef.5. 19 C 1312/18 Aralık 1898; 315/87. Lef.3. 22 C 1312/21 Aralık 1898; 315/87. Lef.1. 24 C 1312/23 Aralık 1898.
- **BOA. Y.PRK.BŞK.** 76/8. 15 S 1324/10 Nisan 1906.
- **BOA. Y.PRK.DH.** 7/75. 27 Z 1311/1 Temmuz 1894; 10/83. 19 Receb 1316/3 Aralık 1898
- **BOA. Y.PRK.UM.** 67/29. Lef.13. 28 Receb 1321/20 Ekim 1903.
- **BOA. ZB.** 3/24. 10 Safer 1287/12 Mayıs 1870.

EK:

Tablo.1. Seyyahların Mensup Oldukları Ülke, Araştırma Sahası, Meslekleri ve Tarihleri

Sıra No	Seyyahın Adı	Milliyeti	Araştırma Alanı	Araştırma Bölgesi	Tarihi
1	Buharalı Üç Seyyah (Şir Mehmed, Mehmed Niyazi, Mehmed Kahir)	Buharalı	Seyahat	Trabzon	1870
2	Mösyö Dipveli ve Piso	Fransız	Araştırmacı-Seyyah	Trabzon-Erzurum Van	1890
3	Seyyah Hacılar	-	Seyahat	Erzurum-Van-Bitlis-Trabzon	1893
4	Mösyö Şafer	Alman	Araştırmacı-Seyyah	Ankara-K.monu-Sivas-Trabzon	1894
5	Hacı Mehmed Şerif	Bağdad	Seyahat	Trabzon	1894
6	İngiliz Seyyahlar	İngiliz	Araştırmacı-Seyyah	Trabzon	1895
7	Ceyms Wilyam-Coni Tomson	İngiliz	Araştırmacı-Seyyah	Trabzon-Sivas	1895
8	Avrupalı Turistler	Avrupalı	Turist	Trabzon	1902
9	Dr. Herven/Heron, Puti	İsveç	Araştırmacı-Seyyah	Batum-Trabzon-Erzurum-Bayezid-Tebriz-Hindistan	1905
10	Mösyö Piyer Mevresel/Mursel ve Mösyö Josef Luzer	Felemenk (Hollanda-Belçika)	Araştırmacı-Seyyah	Kastamonu-Trabzon-Erzurum-Sivas-Musul-Elazığ-Bağdat-Basra	1908
11	Rusya İstanbul Asar-ı Atika Mektebi Müdürü Prof. Teodor Ovenspiki/Ospensky	Rus	Asar-ı Atika	Trabzon-Samsun-Sinop	1895-1905-1918
12	Jan Von Zorcef-Kalodoli Muket	Amerikalı	Gazeteci	Trabzon-Kayseri-Adana-Halep-Musul	1896
13	Agustin Danusfo ve Üç Arkadaşı	Fransız	Gazeteci	Trabzon-Erzurum	1890
14	Mösyö Ajbene Vikcebin	Danimarka	Coğrafya ve Hayvanat	Ankara-Sivas-Trabzon-Elazığ-Muş	1898
15	Petersburg Darülfünun Talebesi-Mösyö Konstantin Derukin	Rus	İlm-i Hayvanat	Batum-Trabzon	1899
16	Lepzig Darülfünunu Enst. Coğrafya Asistanı Mösyö Stratil Savver	Alman	Coğrafya	Tuna-Trabzon-Erzurum-Van	1924
17	Dr. Belk ve Dr. Leman/Lehman	Alman	Antropoloji-Doğa Bilimi-Arazi	Bağdat-Musul-Van-Bitlis-Elazığ-Erzurum-Trabzon	1898
18	Berlin Darülfünun Muallimi Mösyö Reverbah	Alman	Asar-ı Atika ve Ermenice ile Rumca Kitapları incelemek	Revandan-Van-Muş-Bitlis-Harput-Malatya-Kayseri-Maraş-İskenderun-Ankara-İstanbul-Trabzon	1898

19	Münih Mekteb-i Sitte-i Şarkiye Müdürü Sebastiyan Bey	Alman	Araştırmacı- Seyyah	Aydın-Konya-Ankara- Sivas-Trabzon-Erzurum	1902
20	İstanbul Rusya Asar-ı Atika Mektebi Kâtibi Mösyö Loper	Rus	Araştırmacı- Seyyah (Harita-resim)	Kastamonu-Trabzon	1904
21	Asar-ı Atika Uzmanı Mösyö Bahman	Alman	Asar-ı Atika- Fotoğraf	Musul-Van-Erzurum- Trabzon	1911
22	Dr. Fischer Kurt/Furt	Alman	Coğrafyacı	Trabzon-K.monu-Aydın- Biga	1894
23	Londra Coğrafya Cemiyeti Azaları Mister Linç ve Ozavend/Oraver	İngiliz	Coğrafyacı	Van-Malazgirt-Erzurum- Gümüşhane-Bayburt- Trabzon	1898
24	Yer Bilimi Uzmanı Mösyö Jorj Rabit	Amerikalı	Tabakatü'l-arz	Trabzon-Hamsiköy	1900
25	Dr. Valdemar Bak	Alman	Araştırmacı- Seyyah	Rusya-Van-Trabzon	1891
26	Freyburg Darülfünun Muallimi Dr. Albert Tomb	Alman	Dil Bilimci (Rumca)	Taşoz Adası-Trabzon	1894
27	Dr. Virt	Alman	Dil Bilimci	Trabzon-Erzurum	1898
28	Dr. Fon Dernamer ve Kâtibi Franc Homan	Alman	Araştırmacı- Seyyah (Harita-resim)	Konya-Adana-Ankara- Sivas-Trabzon	1900
29	Dr. Randolf	Amerikalı	Araştırmacı- Seyyah	Trabzon-İran	1903
30	Dr. V.ck/Vin	Alman	İlm-i Nebatat	Adana-Konya-Sivas- Trabzon	1906

EXTENDED SUMMARY

This study examines foreign travels to Trabzon during the late Ottoman period in the light of Ottoman archive documents. The research was conducted using the State Archives Ottoman Archive Online Catalog by searching keywords such as "Trabzon-traveler," "Trabzon-journey," "Trabzon-foreigner," "Trabzon-doctor," "Trabzon-ilm-i," and "Trabzon-asar-ı atika." The documents cover a total of 30 travels that took place from the late 19th century to the early 20th century. The study focuses on the exploration activities of scientists, clergymen, explorers, and researchers, particularly those from the West, in and around Trabzon.

The foreign travelers' journeys to Trabzon were meticulously monitored by the Ottoman Empire. Travel permits were generally requested through the consulates of the travelers' home countries and granted only after approval from the Ministry of Foreign Affairs, the Grand Vizier's Office, and the Sultan. Throughout their travels, these individuals were closely monitored, and their interactions with non-Muslim communities were carefully documented. The activities of these foreign visitors often included not only scientific research but also archaeological excavations, the smuggling of historical artifacts, and the collection of strategic information.

Among the 30 documented travels, the most frequent travelers were from Germany, England, Russia, America, and France. There were 12 trips from Germany, 3 each from England, Russia, and the USA, and 1 each from France, Sweden, Denmark, and Bukhara. Most travelers continued their journeys to cities such as Erzurum, Van, Sivas, Mosul, and Iran after stopping in Trabzon.

The documents also provide detailed information about the professions of the travelers. Some travelers were academics and scientists conducting research for universities or scientific institutions, while others were linguists, geographers, or natural scientists. Additionally, some were identified as journalists or missionaries in Ottoman records. Travelers' interactions with non-Muslim populations in the Eastern Black Sea and Eastern Anatolia regions were also meticulously documented.

Key findings are as follows:

1. Among the travelers to Trabzon, there was a significant presence of scientists, archaeologists, geographers, and journalists. Most travelers engaged not only in sightseeing but also in activities such as mapping the region, photographing historical sites, and preparing reports.
2. The interactions of German, British, and French travelers with non-Muslim communities in the region are noteworthy. These individuals met with local communities, and in some cases, engaged in provocative activities against the Ottoman administration. For example, British travelers Mister Lynch and Mister Ozavend visited Armenian villages during their 1898 trip from Erzurum to Trabzon and held various meetings.
3. Archival documents indicate that many of the travelers conducted archaeological excavations and smuggled historical artifacts. Russian Professor Teodor Ovenspiki, for instance, is documented to have smuggled mosaics and artifacts from Armenian churches in Eastern Anatolia.
4. Most of the travels were not limited to Trabzon; rather, the city served as a gateway to the East. Travelers departing from Trabzon often continued their journeys to cities such as Erzurum, Van, and Mosul.

In conclusion, this study discusses the Ottoman Empire's measures to control foreign travelers and the bureaucratic processes involved in their travels. It was observed that travelers from Western countries often collected strategic information beyond their declared research activities and, in some cases, incited the local population against the Ottoman government. Although the Ottoman Empire attempted to regulate these activities due to growing geopolitical threats, international pressures often rendered their efforts insufficient. These travels had long-lasting impacts on the socio-cultural dynamics of the Eastern Black Sea and Eastern Anatolia regions.

SONNOTLAR

ⁱ BOA. Y.PRK.DH. 7/75. 27 Z 1311/1 Temmuz 1894. “Almanya Devleti zabıtlarından Mösyö Şefer nam zatın seyahat maksadıyla Ankara, Kastamonu, Sivas ve Trabzon vilayetlerine azimet edeceği ve tavsiyesi sefaretten iltimas olunduğu Hariciye Nezareti’nden ba-tezkire iş’ar olunması üzerine mumaileyh hakkında teshilat ve hürmet iraesı zımnında nezaretten vilayat-ı ma’ruziye tavsiyenameler yazılmakta olduğunun ve ahval ve hareketinin kendisine hissettirilmeyecek taht-ı tecessüs ve nezarete bulunması dahi başkaca yazdırılmakta bulunduğunun arz ve beyanına cür’et olundu. Katbe-i ahvalde emr-u ferman hazret-i veliyyü’l emr efendimizindir.”

ⁱⁱ BOA. İ.HR. 358/45. Lef.1. 26 Mart 1314/7 Nisan 1898.: 26 Mart 1314 tarihiyle Almanya sefaretinden verilen tahririn suretidir: Almanya Devleti tebaasından ve erbab-ı ulumdan Dr. Belkin ve Dr. Leman/Lehman nam zatlar Bağdat, Musul, Van, Bitlis, Mamuratü’l Elaziz, Erzurum ve Trabzon vilayetlerinde asar-ı atika ve menşe’il-akvam fenleriyle ve ulum-u tabiiye hakkında bazı tedkikat icrasıyla iktiza-yı halde suret-i sathiyede taharriyat-ı araziye icra ve fotoğraf resimleri ihracına Almanya Hükümeti tarafından memur olduklarından mumaileyhanın iş bu makasad-ı aleyhelerinin te’mın-i istihsali zımnında haklarında hükümat-ı mahalliyece emsal-i vecihle hürmet ve teshilat-ı lazıme ifasına dair vilayat-ı mezkûreye hitaben mumaileyhaya başka başka iktiza eden on dört kıt’a tavsiyenamenin tastir ve i’ta buyrulması canib-i sefaretten iltimas ve tahrir olunur.

ⁱⁱⁱ BOA. MF.MKT. 400/3. Lef.3. 16 S 1316/6 Temmuz 1898. Devletlü efendim hazretleri: Bazı vilayat-ı şahanede asar-ı atika ve saire hakkında tedkikat icra edecek olan Almanyalı Dr. Belk ve Dr. Leman’ın yalnız lede’l-iktiza suret-i sathiyede bazı taharriyat-ı araziye icrasından ibaret olup hafriyata teşebbüs etmeyeceklerinden bu babda muamele-i nizamiye ifasına lüzum olduğu/olmadığı sebk eden tebligata cevaben sefaretten ifade olunacağı 21 M 1316 tarihli ve 56 numarolu tezkire-i devletleri üzerine bi’l-muhabere Hariciye Nezareti celilesinden ba-tezkire-i cevabiye iş’ar kılınmış olduğu beyanıyla tezkire-i senaveri tanzim olundu efendim. Sadrazam. Fi 16 S 1316.